

ЗА НЯКОИ СИНТАКТИЧНИ СПЕЦИФИКИ НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ ЮРИДИЧЕСКИ ТЕКСТ*

Ани Кемалова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

ON CERTAIN SYNTACTIC SPECIFICITIES OF THE MEDIAEVAL JURIDICAL TEXT

Ani Kemalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The subject of the present article are certain syntactic specificities of the mediaeval Slavic juridical manuscripts. The role of the monomial non-personal (non-subject) phrases in the achievement of the functional predetermination of the legal text is being examined. Examples of structurally and chronologically different legal codes have been chosen for the purpose of achieving maximum typologization.

Key words: mediaeval legal codes, diachronic syntax, monomial phrases, non-personal phrases

Целта на настоящото изследване е да се проследи поведението на едносъставните безлични изречения в структурата на юридически-те средновековни писмени образци. Интерес представлява въпросът до каква степен структурният тип изречение способства текстът да обслужи функционалната си предназначеност.

Избрани са три правни сборника: Мерило праведно – XIV век (нататък Мерило), чийто текст се цитира по фототипното издание на Академията на науките на СССР (Тихомиров, ред. 1961); Судац – Душанова кодификация (нататък: Душан), включваща Закон на Стефан Душан и т.нар. Закон на Константин Юстиниан – юридически сборник от XVII

* Настоящата публикация се реализира с финансовата подкрепа на НПД при ПУ „Паусий Хилендарски“ в рамките на проект ФЛ 005 „Славянски ръкописи в Пловдивската народна библиотека – лексикални извори за българската езикова история“.

в., съхраняващ се в Народната библиотека „Кирил и Методий“ – гр. София, регистриран под сигнатурен номер 293 (63); Сборник със смесено съдържание – XVI в. (листовете от 20 до 126), съхраняващ се в Народната библиотека „Иван Вазов“ – гр. Пловдив, регистриран под сигнатурен номер 101/36 (нататък: 101/36). С последните два ръкописа е работено *de visu*. Изборът на сборниците е съобразен с целта да бъдат ексцерпирани разнообразни по съдържание отрязъци. Извлечени са примери от Закон за съдене на людетe, Юстиниановото законодателство, Правилата на Стефан Душан, т.нар. Закон на Константин Юстиниан, Слово за съдиите от правилата на Василий Велики, Правилата на епископ Григорий (правило 6 и 7), Прохирона (Градски закон), Земеделски закон, Апостолски заповеди и правила от черковните събори и други части от Номоканона. Чрез това многообразие се търси максимална обективност на изследването (доколкото някои от конструкциите могат да представят калкирани гръцки образци).

Основната характеристика на разглежданите синтактични единици (безлични изречения) е, че имат главна част, която не посочва активен деятел (няма връзка с предмет, който да е във функция на подлог). Вършителят на действието не заема мястото на граматичния подлог. По тази причина такива изречения се определят като безсубектни (бездеятелни). Независимият признак, който се изразява в глаголната опора (действие или състояние), не е съотнесен към категорията лице, а само към момента на говорене (Дуриданов, ред. 1991: 392).

За целите на линейното представяне на схемата празната подложна позиция се попълва формално от експлетивен подлог, означен с *pro ex* (Бояджиев, Куцаров, Пенчев, 1998: 601).

Според вида на предикативната основа в старобългарските ръкописи се откриват няколко подтипа безлични изречения, които застъпват широк спектър от модални нюанси (Дуриданов, ред. 1991: 392 – 399). За целта на нашето изследване ще разгледаме структурни единици от два подтипа според сказуемния облик на основата: с лични глаголи (3 л. ед. ч. сег. вр.) и копулно-именни.

I. Предикативна основа с глаголно сказуемо

При този тип независимият признак се изразява чрез инфинитива, който конкретизира действието/състоянието, което трябва да се извърши/постигне. Безличният спомагателен компонент модално посочва необходимостта, неизбежността, императивния статус (без морфологичен императив) на признака.

A) pro ex

достоитъ, подобаетъ

+

инфинитив

1 Слово како побаєть тазати прѣ бмь с насилники ѿже обидать меншаго едѣ (Мерило, л. 52)

2 Ни на пути что обрѣтѣше брата своего не побаеть имѣти своего [...] (Мерило, л. 114а)

3 Не достоинъ же ни въ едину примати послухъ иже будутъ когда обличени и лжюще [...] (Мерило, л. 126а)

4 [...] доствитъ соудити и испзтити (Мерило, л. 128а)

5 Подобаетъ же испитовати [...] (101/36, глава 71)

6 [...] не достоинъ ясти такое [...] (101/36, глава л.)

7 Не подобаетъ [...] крщениа творити (101/36, глава 7а)

8 Не подобаетъ никої же пошедети ѿ смррти (101/36, глава 7и)

9 Аще кто залогъ погзвит [...] или разбойници взхитить, подобаетъ изънаѣи небреженіе приемшомъ (Душан, л. 9а)

10 Множае подобаетъ быти прикѣ ѿ полога (Душан, л. 74а)

11 прикѣ подобаетъ саваносити безъ завета и змирающомъ (Душан, л. 104)

12 Подобаетъ въписани въ низе три свѣтелъ въписати:~ (Душан, л. 34)

13 подобаетъ посѣдовати по ед,дѣць и по двѣць (Душан, л. 14а)

14 како подобаетъ промышляти въ хрїтіанствѣ и въ стїхъ цркви и въ монастыри и въ сѣнници (Душан, л. 24а)

15 Аще за некую винъ члкъ въ Бгѣ кльнетсе [...] подобаетъ вѣровати (Душан, л. 37)

16 члкъ подобаетъ избирати дешевне и кой се бое Гдѣ Бгѣ (Душан, л. 55а)

17 И не подобаетъ моци или кости змршомъ прометати (Душан, л. 75)

18 И не подобаеть погрѣвати идеже сътъ кости мѣнничьскіе (Душан, л. 75а)

19 Иже ^жльно сведочише подобаеть казнити и не прїимати га никѧ ни на каковъ съвѣтъ: (Душан, л. 91а)

20 аще сътъ два дома подобаеть быти меѣх нима :с̄: лак'ты (Душан, л. 97)

21 [...] не подобаеть | таковимъ рзгати се (Душан, л. 102а)

22 пѡбаеть вѣрв имети въ таковой жени (Душан, л. 111а)

23 тако подобаеть ждати мѡужа своего (Душан, л. 113)

Елементите в конструкцията показват добра позиционна устойчивост. В редки случаи се наблюдава инверсия:

Аще кто поиметь девицъ вѣрвичьсе съ нею и потом прѣльсти ю инь нектѡ осквѣрнить ю. хоте поети ю. то не подобаеть (101/36, глава л'д). Тук може да приемем, че задпоставеният инфинитив е елиптиран, защото наличието му би довело до известно стилистично повторение (Аще кто [...] хоте поети ю. то не подобаеть [поети ю]).

Втората разновидност на разглеждания подтип безлични изречения съдържа субектен дателен падеж.

Б) pro ex

Достоитѣ, подобаеть

 +

вътрешен аргумент в Д. П.

 +

инфинитив

1 Аще ли и клиричьскагѡ поставления спѡвити. не пѡбаеть кѡмоу дерзньвения клирика къ братѡу приходити (Мерило, л. 146)

2 Аще рабъ вѣдущю и преки глщю гнѡ в клиросѣ причтенъ будеть [...] пѡбаеть же гнѡ равно прооуставление единогѡ лѣта тогѡ получение показывати и восприимати своего раба. (Мерило, л. 155)

3 И не пѡбаеть втворю в таковни вещи подвигши са повѣдати прою. (Мерило, л. 156)

4 Пѡбаеть же икѡнѡму нищекормьцю нинедѡжнѡимъ строителю [...] вѣвѣжати и воина сѡдища приходити. (Мерило, л. 158)

5 Аще таковыи лице дѣти имать [...] пѡбаееть юмѹ [...] в манастирь свое имѣнии раздѣлити дѣтемъ (Мерило, л. 162а)

6 ѡкоже пѡбаееть манастиреви имѣти [...] (Мерило, л. 162а)

7 Подѡбаееть судьямъ не прилагати члвколюбья к зѡнному повелѣнню (Мерило, л. 30)

8 Надъ всеми же сими достоить на всякши при. кназю и судьи съ всацѣмъ испытаньемъ и терпѣньемъ испытанье творити и не бес послухъ осужати. но искати послухъ истиненъ [...] (Мерило, л. 126)

9 Исхода къ супостатомъ на брань подѡбаееть хранити са ѿ всѣхъ неприазньныхъ словесъ и вещи. (Мерило, л. 126а)

10 [...] по вию заквнѹ доствити ѿдалати са имъ. винемъ рабомъ. (Мерило, л. 127)

11 оумершимъ оубо подѡбаееть творити паметъ и жертви (101/36, глава кѣ)

12 Береи аще хошет литургисати выпадет въ съблазнь [...] не подѡбаееть емѡ свжити (101/36, глава рлѡ)

13 [...] и подѡбаееть ти днь и ночь на бѡ възлагати и молити се (101/36, глава рмг)

14 Свѣдителиемъ подѡбаееть бити дшевнзимъ и мдримъ и боецимъ се бога (Душан, л. 128)

15 Подѡбаееть влателомъ въ вѡкс неделю посѣщати свще въ сѣдѣ (Душан, л. 112)

16 дотопить влинико и до десетаго лѣта противити се емѡ (Душан, л. 85)

17 Подѡбаееть свтелѣ прѣде свѣтѣства црковникомъ въводити ихъ въ црковъ и испитати и заклети в цркви (Душан, л. 48)

18 достоить влинико и до десетаго лѣта противити се емѡ и проданное възети а ценѡ възвратити (Душан, л. 21а)

19 Аще кто двцю понзжи растлить да ѿлвченъ вѣдетъ не достоитъ же немочу иноуа поати. (Душан, л. 213)

20 подобаетъ емв небреженіе написати и ѿ всего своего имениа изринсти тѣхъ (Душан, л. 23а)

21 не подобаетъ сѣдити сѣдїамъ градскимъ и мирьскимъ члвкомъ, ни епкопа, ни каллгера, ни попа (Душан, л. 43а)

22 Достоитъ земледѣльцю, дѣлающю свою нивоу, вѣити праведноу и не възхъщати възноу ближнаго своего (Душан, л. 61)

23 подобаетъ во сѣдїа истезати (Душан, л. 64)

24 тизымъ не подобаетъ на то дързати (Душан, л. 74)

Горните примери от разглежданите ръкописи са във формален и функционален синхрон със старобългарските образци (Дуриданов, ред. 1991: 396).

В редки случаи се откриват конструкции от този тип, при които инфинитивът е елиптиран:

Посадникъ сѣдїинъ подобаетъ емв отъ земле г: перперъ (Душан, л. 85а).

Ексерпираният материал от структурни групи А и Б показва значителен количествен превес спрямо останалите типове изследвани синтактични формирования. Несъмнено този факт е свързан с тяхната архаичност и със стремежа на преписвачите към спазване на норматив, характерен за евентуалните първообрази на наблюдаваните юридически сборници.

В) про ех

достоитъ, подобаетъ

 +/-

вътрешен аргумент в Д. П.

 +

подчинено да-изречение

1 Аще кто испрвситъ кѡнъ до нарочита мѣста ли пвслеть и ключитъ са вредити ли оумрети. испрвшьшю достоитъ вестоцетъи да створитъ гна кона. (Мерило, л. 129а–130)

2 [...] сию доствитъ. ѿ кназа земли тоѣ. да во иную землю про-
дадать ю. (Мерило, л. 128а)

3 Подобаеть епкопа и имать сїю заповѣдь ѿ Бга, иже съть въ ѕвахъ свезани, [...] да ихъ посѣщаютъ въ всакъ средѣ и петакъ (Душан, л. 78)

4 [...] да платить подобаеть прикию (Душан, л. 67а)

5 и подобаеть да ихъ слышаеть всакъ члвкъ по законѣ црковномъ (Душан, л. 87а)

В последните два примера не се открива дателен сегмент, но в пример 4 вътрешният аргумент е пропуснат, защото присъства в предходно изречение с друга синтактична позиция. Така за реализацията на синтактичното безлично формирование от значение се оказва един значително по-широк контекст. Впечатление прави и предпоставената позиция на да-изречението, което е рядкост за разглежданите схеми.

В примерите от групи Б) и В) не се откриват функционални различия. Те илюстрират единствено историческата замяна на инфинитивната форма с да-конструкция, което е част от мащабната трансформация на българския език от синтетизъм към аналитизъм. Особено показателен в това отношение е текстът:

Иако подобаеть исповѣдающомъ се въ тайне своа съгрѣшениа члкъ члкъ исповѣде се. не іако члкъ нь іако самомъ бѣ исповѣдати се (101/36, глава г').

Проява на аналитична тенденция би могла да се открие и в изречението Снѣ ѿца свѣтель не подобаеть бити (101/36, глава љ), където очевидният вътрешен аргумент е лишен от морфологичния си падежен изразител (окончание за датив).

В изследваните правни сборници се открива несистемна замяна на падежния маркер в позицията на вътрешен аргумент:

Г) про ех

Достоитъ, подобаетъ

 +

вътрешен аргумент в Р. П.

 +/-

инфинитив

1 Да не приѣмши послушства лжа. ꙗ да не садѣши со многими оуклонити правдѣ. побаеть же судимагѡ. како несть житыѣ негѡ ꙗ правѣ. свѣдѣтельствуѣм ѡ житиѣ негѡ. (Мерило, л. 20а – 21)

2 Доствить же не іасти хлѣвъ ихъ толико водъ (Мерило, л. 127а)

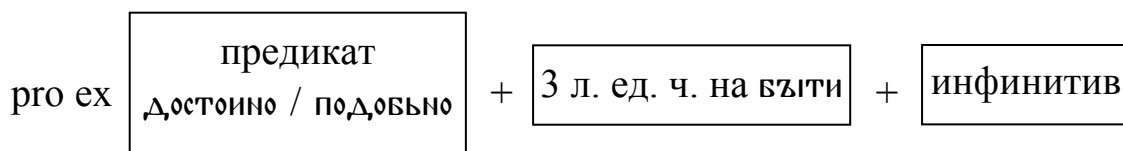
Както се вижда, в изнесените примери всички едносъставни безсубектни изречения, структурирани чрез предикативна основа с гла-

голно сказуемо, съдържат семантично равнопоставено глаголите *достоитъ* и *подобаетъ*. Особено показателно в този смисъл е едно правило за определяне на степените на родство при встъпване в брак: *Степени сръѣствамъ и ѿ браце законно [...] идеже подобаетъ бракъ творити. идеже не подобаетъ. идеже достоинъ лице кое либо привести на бракъ и кое не привести...* (101/36).

Като изключение в разглежданите текстове се открива случай на дублиране на двата глагола: *Не подобаетъ ни же достоинъ члѣка осудѣти какова либо аще не съло и велми встанѣтъ мнози свидетеле [...]* (101/36, глава ѿи). В този пример не би трябвало да се търси различие в юридическото съдържание, което тези два глагола изразяват, а по-скоро иде реч за подсилване на указващия ефект на правния състав.

II. Предикативна основа с именно сказуемо (копулно-именни безлични изречения)

Това е вторият наблюдаван структурен тип безлични изречения, който има очевидно по-слаба фреквентност, но не отстъпва по функционален ефект.

1 Ни на пути что обрѣтъше брата своего не *подобаетъ* имѣти своего [...] ничтѡже *взѣти* не *подобно* естъ (Мерило, л. 114а)

2 Преже всакъзи правды *достоинно* естъ о бжи правдѣ *глати* (Мерило, л. 125а)

От изнесения материал могат да се направят следните изводи:

1. Изследваните структурно-семантични типове безлични изречения показват стабилна приемственост със старобългарското състояние. В същото време присъствието на вътрешен аргумент със семантична роля експериентор в родителен падеж изразява тенденция, която достига до съвременния български език. Позиционните и морфологичните отклонения в рамките на синтактичните формирания само

допълват картината на историческия преход на българския език към аналитичен строеж.

2. Модално-семантичният кръг „необходимост, обосновааност, неотменност / неизбежност на действието“ (Ходова 1980: 204), обслужващ правната аргументация, се реализира пълноценно (макар и недотам равномерно на брой) чрез глаголните основи на *достоѳати* и *подобѳати* – както чрез спрегаемите им безлични употреби (*достоѳитъ*, *подобѳаетъ*), така и в рамките на копулно-именни конструкции, където са представени от адективни наречия (*достоѳино*, *подобѳно*).

3. Точно основната характеристика на безличните изречения – да не се акцентира върху вършителя (агентната семантична позиция на външния аргумент на глаголната група), ги прави предпочитани при изграждането на специфичните юридически текстови отрязъци. По този начин приоритетно се посочват конкретно действие и неговият търпител, а не вършителят, който е имплициран в обобщената представа за изпълнител на волята на законодателя. Това е валидно както за санкциониращите членове (при нарушено правно равновесие), така и в указателните (превантивните).

Със сигурност един бъдещ по-детайлен и задълбочен анализ върху участието на едносъставните безлични изречения в структурата на юридическия текст би разкрил интересни факти от историческия развой на синтактичните конструкции и ролята им в стилистичното изграждане на нашия език.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“, 1998.
- Дуриданов, ред. 1991:** *Граматика на старобългарския език*. Ред. Ив. Дуриданов. София: БАН, 1991.
- Тихомиров, ред. 1961:** *Мерило праведное*. Ред. М. Н. Тихомиров. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1961.
- Ходова 1980:** Ходова, К. *Простое предложение в старославянском языке*. Москва: Наука, 1980.